

KÜRESEL SEKÜLER AHLAKIN DİNİ Mİ? DİNİN AHLAKI MI?

Mehmet EVREN*

Tanıtmaya çalışacağımız kitap, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Osman Elmalı tarafından yayın hayatına kazandırılan eserlerden biri olan “Ömer Nasuhi Bilmen’de Dini Ahlak” adlı kitap Arı Sanat Yayınları tarafından İstanbul’da 2012 yılında yayınlandı.

Yazar kitabına Ömer Nasuhi Bilmen’in yaşamı hakkında bilgi vererek başlıyor. Buna göre, Bilmen 1884 yılında, Erzurum’un Ilıca (Aziziye) ilçesine bağlı, eski adı Salasor olan Sarıyayla köyünde dünyaya gelmiştir. Daha küçük yaşta babasının ölümü üzerine onun eğitimini üstlenen amcası Ahmediye medresesi müderrisidir. 20 yaşına kadar Narmanlı Hüseyin Haki Efendiden kısa bir müddet ders almıştır. 1908 yılında İstanbul’a gitmiş ve burada Fatih Medresesi’nde müderrislik yapmıştır. Daha sonra hukuk fakültesinin sınavlarını kazanıp hukuk okumuştur. En iyi dereceyle hukuk fakültesinden mezun olan Bilmen, 28 yaşında öğrencilik hayatını bitirmiştir. Çalışma hayatında Darüşşafaka Lisesi’nden, İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi öğretim üyeliği ve 1960 yılında üstlendiği Diyanet İşleri Başkanlığı kadar çok çeşitli kademelerde görev almıştır. En son Diyanet İşleri Başkanlığı görevini 10 ay sonunda ‘bozulmayan dinde reform olmaz’ diyerek sonlandırmıştır. Bilmen, 87 yaşında iken, 12 Ekim 1971 günü, İstanbul Fatih’teki evinde hayata gözlerini yummuştur. Şuan mezarı İstanbul Edirnekapı Sakızağacı şehitliğindedir.

Yazar Bilmen’in Arapça, Farsça ve Fransızca bildiğini, dil öğretimine ve dil öğrenimine büyük önem verdiğini belirtiyor. Bilmen dil, bilim için hayati bir konuma

*Öğr. Görevlisi, Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü. e-posta: mehmet_efesus@hotmail.com

sahip olduğunu söylemekle kalmıyor, bütün eserlerine bu düşüncesini yansıtıyor.

Mehmet Akif'le aynı dönemde yaşayan Bilmen, o dönemin gazeteleri ve dergilerinde yazmıştır. Pek çok eser veren Bilmen'in en önemli eserlerinden birisi, 'İki Şukufe-i Taaşuk' (İki Aşk Çiçeği-Roman, 1904) adlı romanıdır. Bu roman yöntem olarak Batılı olmakla birlikte, içerik olarak kadim kültürün ve ahlakın korunmasına yöneliktir.

Yazar kitabında Bilmen'in diğer eserlerini ise şöyle sıralamaktadır ; Kur'an-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler (1947), Büyük İslam İlmihali (1947), Ahlak-ı İslamiye Dersleri (1949), Hukuk-u İslamiye ve Isıtılhat-ı Fıkhiye Kamusu (8 cilt, 1949), Sure-i Feth'in Türkçe Tefsiri (1953), İ'tilay-ı İslam (İslam ve Dünya Dinleri, 1953), Büyük Tefsir Tarihi (2 cilt, 1955), Muvazzah İlm-i Kelam (1955), Dini Bilgiler (1959), Mühelhas İlm-i Tevhid Akaid-i İslamiye (1962), Hikmet Goncaları (Beş Yüz Hadis-i Şerif, 1963), Kur'an-ı Kerim Türkçe Meal-i Alisi ve Tefsiri (8 cilt, 1963), Nüzhetü'l Ervah (Farsça yazdığı Divan, 1968), İstanbul'un Tarihçesi ve Fetih (1972).

Yazar Bilmen'in ahlaki teorik ve pratik diye ikiye ayırdığını söylemektedir. Pratik ahlakın temellerinin neler olup olamayacağını, yani iyi, kötü, doğru ve yanlış türetildiği kaynağı, amacını, sonuçlarını, bölümlerini, kavramlarını, uygulanma esaslarını vb. belirleyen bilimsel çalışmaya teorik ahlak denilmektedir. Ahlakın dogmatik ve donmuş bir yapıya sahip olmadığı için zaman içinde ve bölge, kültür, din vs. açısından değişiklik gösterdiğini sürekli yeniden ele alınması gereken bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir. Bunu sağlayan ise teorik ahlakıdır.

Yazarında ifade ettiği gibi Bilmen'e göre insan, herhangi bir eğitim almadığı müddetçe tutkularının peşinden gitmeye eğilimlidir. Bununla birlikte eğitime uygun bir yapısı bulunan insanın, ahlaki olarak da eğitilebilir bir yatkınlıkta olduğunu belirtmektedir. İnsan bir tohum tanesini islah ederek ondan büyük bir ağaç meydana getirebilirse ve bu ağaçtan rengârenk yapraklar, meyveler, çiçekler alınabilir. Ahlak eğitiminin mümkün olduğuna değinen Bilmen, Hz. Peygamberin, "ahlakınızı güzelleştirin" hadisini delil olarak göstermektedir. Bundan dolayı da, eğer insan sahip olduğu kötü ahlaki değiştirebilecek kabiliyette olmasaydı, Allah ve Peygamber'in insanlardan güzel ahlaklı olmalarını istemeleri anlamsız olurdu.

Yazarın ifade ettiğine göre, Bilmen, 'dünyada her hastalığın bir tabibi vardır, ahlaki ve toplumsal hastalıkların tabipleri de insanlığın ahlakını güzelleştirmeye, düşüncelerini aydınlatmaya çalışan, büyük bilginler ve bilgelerdir' demektedir. Bilmen, bu tür insanların, başka insanlara ahlaki öğütler verebileceğini ve toplumu bu anlamda eğitebileceğini söylemekte, asıl kaynağın en yüksek ve en güzel öğütleri içeren Kur'an-ı Kerim olduğuna sürekli vurgu yapmaktadır. Yani Bilmen, sonuçta etik eğitim konusunda da teolojik temeli esas almaktadır.

Bununla birlikte Bilmen her insanın yaşam hakkı, özgürlük hakkı, mülkiyet hakkı vb. gibi temel hakları vardır. Bu hakların teminat altına alınması ise, Bil-

men'in umumi hukuk olarak nitelendirdiği bugünkü pozitif hukuktur. Toplumların değişen ve dogmatik olmayan ihtiyaçlarına bağlı haklarını da pozitif hukuka dayandırmaktadır. Ona göre ilahi hukuka aykırı olmamak kaydıyla, toplumların haklarını koruyacak diğer kaynak pozitif hukuktur.

Ahlak kurallarını teolojik temele dayandıran Bilmen, dinin insana yüklediği ahlaki ödevler, yalnızca insanoğlunun mutluluk ve huzur içinde yaşaması içindir. Ahlak kuralları evrenselidir. Ahlak kurallarının bütün insanlık için konulmuş evrensel kurallar olmasına delil olarak Kur'an'ın çoğu ayetinin "Ey insanlar..." diye başlamasıdır. Yine Bilmen'de ahlak kuralları uygulanabilir niteliktedir. Dinin koyduğu kurallar ütopyik değil realisttir. Ahlaki ödevler mutlaklık özelliğine sahiptir.

Bilmen, Kant'ın, kişi ahlaki nitelik taşıyan bir durumla karşı karşıya kaldığında, ahlak kuralını kendisinin belirlemesi gerektiğine karar verdiğini belirtmektedir. 'Hiçbir koşula bağlanmaksızın belirlenecek ve bütün insanlık için geçerli olacak' (kategorik imperatif) şeklindeki bir ölçünün birey tarafından belirlenen bir kural, artık ahlak kuralıdır ve bu kurala uymak onun ödevidir. Bilmen ahlak kuralının ödevle dönüşmesi noktasında Kant'la aynı düşüncede olsa bile eylemin kural haline gelmesini dini bir emre bağlamasından dolayı Kant'tan ayrılmaktadır. Ona göre temel ahlak kuralları sabittir ve farklı toplumların ahlak anlayışlarına tabi değildir. Bu düşüncesinden dolayı şu örnekleri vermektedir: öldürmenin, mülkiyet hakkına tecavüz etmenin iki bin yıl önce ahlaki olarak kötü olduğu gibi bugün de kötü olduğunu, yarın da kötü olacağını söylemektedir. Bununla birlikte Bilmen temel ahlaki ilkelerde bir değişme söz konusu olmamakla birlikte, bu ilkelerin detaylarında ve uygulamasında zamana, zemine, farklı toplum veya topluluklardaki örf ve adetlere göre değişiklikler olabileceğini de belirtmektedir. Bilmen'e göre üstün bir ahlaka sahip olmak, iyi ve kötüyü, doğru ve yanlış sadece fayda, haz ya da başka bir temele dayandırmaksızın, İslam'ın ahlaki anlamda bütün emir ve yasaklarına uymakla mümkündür.

Yazar Bilmen'de insanı diğer varlıklardan ayıran, onu eylemlerinden sorumlu, özgür ve varlıklar içerisinde en şerefli varlık yapan, diğer özelliklerinden üstün olan asıl niteliğinin, akıl olduğunu ifade etmektedir. Ona göre akıl çok yüce bir töz, olmakla birlikte iyiyi kötüyü birbirinden ayıran, gerçekliği anlayabilecek, ilahi hitapları kavrayabilecek, ruhun yegâne fonksiyonudur. Ancak akıl burada, bir iyi-kötü belirleyicisi konumunda değildir. Bilmen'e göre "akıl en önemli yanı ilahi buyrukları anlayabilmesidir. Bu nedenle Hz. Peygamber tarafından da vurgulandığı gibi akıllı olmayanın dini de yoktur. Bilmen, akıllı yalnızca ahlak kurallarını algılayıp, kavrayıp yerine getiren bir güç olarak görmektedir".

Yazara göre Bilmen'inahlaki hükümlerin dayanağı olarak teolojik kaynağı temele alması, insanın ahlak kuralları konusundaki özgürlüğünü gündeme getirmektedir. İnsan, akıllı bir varlık olmasından dolayı seçme hürriyetine sahiptir ve kendisine zorla yaptırılan eylemlerden sorumlu değildir. Oysa yaptığı eylemlerden

dolayı sorumlu olmalıdır. Bilmen'e göre insanlar irade ve seçme özgürlüğüne sahip oldukları için sorumludurlar. İnsanın iradesi yoksa yaptığı eylemlerden sorumlu tutulması için bir neden de yoktur. Bununla birlikte Bilmen'e göre bir insanın cehriye, occasionalizm, mekanizm, determinizm vb. gibi ekollerin tezlerine dayanarak ahlaki sorumluluktan kurtulması mümkün olmadığını söylemektedir. Ona göre, insanın irade ve özgürlüğünün olmadığını iddia edenler veya söyleyenler, hangi ekole mensup olurlarsa olsunlar, hangi ekolün tezlerine dayanırlarsa dayansınlar sepetik olduğunu söylemektedir. Yazar, Bilmen'in sisteminde, kuralı oluşturanın insan olmadığını belirtmektedir. Yani Tanrıya olan ihtiyaç, insanın kendisinin kuralı oluştururken dayanacağı objektif bir otorite olmasından dolayı değildir. Çünkü kuralı bizzat Tanrı koymaktadır. İnsana düşen ise yalnızca kurala uymaktır.

Hız. Muhammed'in "Müslümanların güzel gördükleri şey, Allah'ın da güzel gördüğü, Müslümanların çirkin gördükleri şey ise Allah'ın çirkin gördüğü şeydir" hadisini zikreden Bilmen her insanda doğuştan bulunan vicdanın, ruhun fonksiyonlarından biri olduğunu söylemektedir. Ona göre vicdan Allah'ın insan ruhuna koyduğu ve iyiliği kötülükten, mutluluğu mutsuzluktan ayıran faktördür. Yazar Bilmen'in, vicdanın Allah tarafından insanın ruhuna koyulduğu kanaatine ise, K. Kerim'deki bir ayetten yola çıkarak ulaştığını söylemektedir. Bu ayete göre, "ruha ve ona kötülük duygusunu ve kötülükten sakınma duygusunu ilham edene andolsun ki ruhunu arındıran kurtuluşa ermiştir, onu kötülöklere batırıp kirleten de ziyana uğramıştır." (Şems, 7-9) Bilmen'e göre vicdan, Allah'ın insana inayetinden başka bir şey değildir. Bir toplumda iyiyi, kötüyü, doğru veya yanlış belirleyen birçok faktörün olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında "din, tarih, akıl, duygu, sezgi, hatta o toplumun dünya algısını belirleyen diğer bütün etmenler, ahlaki yapının belirlenmesinde de etkilidir". Dolayısıyla ahlaki iyiler, kötüler, doğrular ve yanlışlar toplumdan topluma değişmekte ve vicdanın işlevi, bu iyi, kötü, doğru ve yanlışlara göre olmaktadır. Yazara göre vicdan, "bireyin, ya toplumla uzlaşarak 'kötü' olarak kabul ettiği veya kendince kötü saydığı, kendi kriterlerine göre kötü kabul ettiği bir eylemi yapması durumunda hissettiği iç rahatsızlık, huzursuzluk veya ya yine toplumla birlikte kendisinin ya da yalnızca kendisinin 'iyi' olarak kabul ettiği bir eylemi yapması sonucunda duyduğu iç huzur ve rahatlık" olarak tanımlanabilir. Bilmen, Aristoteles'in ahlak anlayışının en temel ve hemen hemen tek maksimi olan 'orta yol' anlayışını olumlar. İnsanlar her türlü dünya hazzını yaşayacaktır ancak dünya nimetini elde edecekler ifrat ve tefrite kaçmamalıdır. Çünkü ifrata gidilmesi durumunda bir takım doğal olmayan ihtiyaçlar ve ihtiraslar ortaya çıkabilir. Öte yandan tefrite düşülmesi ise atalete ve sefilliğe neden olur. Bunun doğal sonucu olarak da bütün insani etkinlikler tükenme noktasına gelir ve toplum medeniyet üretemeyeceği gibi, var olanı da kaybeder ve yok olup gider. Bu yüzden de orta yolu takip etmenin, bir inanan için önemli ahlaki maksimlerden biri olduğunu söylemektedir.

Yazara göre ahlaki teorik ve pratik olarak ikiye ayırmış olan Bilmen, pratik ah-

laka ise dört bölümde ele almaktadır. Bunlar ise ilahi görevlerle ilgili olan ahlak, bireysel ahlak, aile ahlakı ve toplum ahlakıdır. Her şeyden önce, Bilmen'e göre din duygusu asla yok edilemeyecek fitri bir duygudur ve toplumsal güzelliklerin, erdemlerin, bireysel mutluluğun kaynağı olan bir olgu ve her insan için bir ihtiyaçtır. Ona göre din, insanların zihinlerini meşgul eden, varlığın ve insanın menşei, neliği ve amacı gibi soruların cevabını net bir şekilde vermiştir. O, aslında insanların fitratlarına ters olacak şekilde kendilerini ahlakın temeli olan dinden tamamen soyutlamalarının mümkün olmadığını da belirtmektedir. Yazara göre Bilmen, bireysel ahlakı, insanın kendine karşı olan ahlaki görevleri olarak tanımlamaktadır. Bireysel ahlakı, insanın bedenine ve ruhuna karşı olan görevler olarak iki kısma ayıran Bilmen, bu kategoriyi de diğerlerinde olduğu gibi, yine dine dayandırmaktadır. Bedene karşı görevler; temizlik, spor, sağlığı korumak, hastalıktan kaçınmak, zararlı riyazetten uzak durmak, sarhoş edici şeylerden uzak durmak, ihtisa, intihar, ruha karşı ahlaki görevler; iradeyi güçlendirme, duyguların eğitimi ve ruhu bilgiyle aydınlatmadır. Yazara göre, eskiden bilginin karşılığı erdemli olmaktı, şimdilerde ise güçlü olmak için öğrenildiğini söylemek yanlış olmayacağını söylemektedir. Örnek olarak "Sokrat 'bilgi erdemdir' derken, F. Bacon 'bilgi güçtür' demektedir." Yazar bilgi, erdemnin aracı olmaktan çıkıp, maddi ve seküler bir şeyler elde etmek için, gücün aracına dönüştüğünü ve dolayısıyla ilimle irfan arasındaki mesafe de iyiden iyiye açıldığını söylemektedir. Yazar buradan anlaşılacağı üzere Bilmen'in yine eskiye dönmekte, ilim sahiplerinin aynı zamanda irfan sahibi olmalarını beklemekte ve istemekte olduğunu ifade etmektedir. Bilgi ve bilim, ruhu bu doğrultuda beslemeli ve aydınlatmalıdır.

Aile ahlakı, aile bireylerinin birbirlerine karşı yapmakla yükümlü oldukları görevleri içermektedir. Bu görevleri yerine getirenler, iyi insanlar olarak nitelendirilirken, bunları yerine getirmeyenler ise insanlıktan çıkmış, sosyal erdemlerden nasip alamamış kimseler olarak değerlendirilir. Bilmen, yazarın tespitine göre aile ahlakını da genel ahlak anlayışına uygun bir şekilde, doğal olarak dine dayandırmaktadır. Yazar Bilmen'in, her şeyden önce, evliliği önemsediği ve evliliğin önemli bir görev olduğunu söylemektedir. Bu doğrultuda Bilmen, "insanların yaratılıştan gelen bir özellik olarak medeni olduklarını ve birbirlerine muhtaç oldukları için bir arada yaşamak mecburiyeti bulunduğunu" ifade etmektedir. Ancak Bilmen bir arada yaşamanın ise gelişigüzel ve düzensiz değil, aksine düzenli ve planlı olmakla mümkün olduğunu söylemektedir. Yazar Bilmen'in bu nedenle, bir arada yaşamanın ilk kuralı olarak, insanların ve toplumların en temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere evlilik bağı şartının olduğunu söylemektedir. Evliliğin asıl amacı, insanın iffetini koruması, hayatını düzene sokması, toplumun huzurunu temin etmesi, neslin devamını sağlamasıdır. Yalnızca haz tatmini için veya ekonomik nedenlerle yapılmış evlilikler amacından sapmıştır. Boşanmaların ise genellikle, aile içindeki ahlaki kuralların yerine getirilmemesinden dolayı gerçekleştiğini ve bu hususta insanların, en azından evliliklerini devam ettirmek için, aile içi ahlak kurallarına uymala-

rının gerekliliğini ifade etmektedir. Yazar, boşanma konusunda ise Bilmen'in ahlaki olarak boşanmanın mutlak kötü sayılmasa da iyiler içinde de gösterilemeyeceğini ifade ettiğini belirtmektedir. Çünkü esas olan evliliğin sürdürülebilir olmasından yani devamlılığından yanadır. Bilmen boşanmanın bir hak olmadığını, sadece zorunluluk durumunda bir izin olduğunu ifade etmektedir. Önemli olan boşanma seviyesine gelmemektir. Bunun için de, aile içi ahlak ve nezaket kurallarına uyumak önem arz etmektedir. Yine Bilmen eşlerin birbirlerine olan görevlerinden tutun da ana-babanın çocuklarına karşı görevleri, çocukların ana-babaya karşı görevleri, kardeşlerin birbirlerine karşı görevleri ev sahibi ve hizmetçilerin birbirlerine karşı görevine hatta hayvanlara karşı ahlaki görevlere kadar değinmiştir.

Yazarın ifade ettiğine göre, değişen ekonomik düzen ve diğer paradigmasal etmenler sonucunda insanlar, Bacon'ın doğaya bakışında olduğu gibikaynakları fütursuzca tüketmeye başlamıştır. Bu kaynaklar elbette yalnızca cansız olan maddeler, sular vb. sınırlı değildir. Bunların yanında birçok hayvan türü de ham madde olarak değerlendirilmeye başlandığını da ifade etmektedir. Boynuzu, kürkü, kokusu, için avlanan veya süs eşyası olmak üzere telef edilen hayvanların sayısı da az olmadığına değinen yazar bunların dini, ahlaki ve hukuki bir karşılığının olması gerektiğini de vurgulamaktadır.

Siyaset felsefesinin her döneminde temel iki doktrini olan ve sonraları felsefe tarihinde çokça tartışılmış sözleşme teorisi ve kuvvet teorisinin ilk biçimini Sofistler ortaya koymuşlardır. Teoriye göre varlıklar içerisinde dış dünyaya karşı en savunmasız olan varlık insandır. Bu savunmayı sağlayabilmek için de insanlar adeta gizli bir sözleşme yapmış gibi bir araya gelerek çevrenin olumsuz şartlarına karşı bir topluluk oluşturmuşlardır.¹Bilmen'in insanların bir araya gelip topluluk oluşturmada kabul ettiği teori desözleşme teorisidir.

Yine yazara göre öldürmemek, Bilmen'in ilk ve en önemli hak olarak belirlediği yaşama hakkıdır ve koyduğu ilk sosyal ahlak kuralıdır. Bilmen, kürtaj konusunu da bu başlıkta ele aldığını söyleyen yazar Bilmen'in, kürtajı cinayet saymakta ve kesinlikle karşı çıktığını ifade etmektedir. Doğmamış bile olsa, can taşıyan her insan varlığı, kutsal olduğunu ifade etmektedir. Yazara göre, "Bilmen yalnız bir durumda kürtajın mümkün olabileceğini söylemekte, bu durumun ise sağlık şartları olduğunu ifade etmektedir. O, annenin hayatı tehlikeye girdiği takdirde çocuğun alınmasını mümkün görür. Bilmen'de öldürmenin mümkün kabul edilebileceği diğer durumlar ise nefsi müdafaa, aileyi müdafaa, malı müdafaa, namusu müdafaa ve vatanı müdafaa olarak sıralanabilir". Özgürlük hakkına saygı göstermek, özgürlüğün sınırsız olduğu anlamına gelmez. Bu çerçevede ele alındığında, yazara göre Bilmen, anlaşıldığı kadarıyla özgürlüğü 'meşru özgürlük' ve 'meşru olmayan özgürlük' diye ikiye ayırmaktadır. Toplumdaki düzeni bozacak, insanı başıboş ve amaçsız bir

¹ Osman Elmalı, Ömer Özden, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2012, s.95.

hale getirecek şekilde insanlara tanınan özgürlüğe 'meşru olmayan özgürlük' diyen Bilmen'e göre, toplumdaki düzeni ve başka insanların hak ve hukukunu garanti altına alan özgürlük meşrudur. Fikir özgürlüğüne barışa ve eğitim özgürlüğüne saygı duymaya hem insanların eğitim hakkının ellerinden alınmamasına hem de bilimsel kanaatlerine saygı duyulmasına büyük önem verir. Yazara göre, "günümüzde birçok devletin anayasasında da yer bulmuş olan eğitim hakkı, Bilmen tarafından sosyal ahlaki ilke olarak belirlenmiş ve o, bütün insanların bu ilkeyi içselleştirmesini ve böylece dünyada eğitilememiş, cahil insanların kalmamasını umut ettiğini" ifade etmiştir. Çünkü o İslamı, bilimi ışık, cehaleti ise karanlık olarak tanımlamıştır.

Yazar, Bilmen'in toplumda insanların birbirlerine karşı olan sorumlulukları olduğunu ve bu sorumlulukların; birbirlerine olan muhabbeti ifade etmek, herkese layık olduğu şekliyle davranmak, güler yüz, yaşlılara saygı, gençlere merhamet, iyiliği istemek, insanın sevdiği aleyhine söylenenleri dikkate almaması, insanların sevdiklerinin hakkını arkalarından savunması, insanların arasındaki anlaşmazlıkları gidermek, insanların kusurlarını açığa vurmamak, din kardeşine yardım, davete icabet etmek, dostları ziyaret etmek, hasta ziyareti, cenazelere katılmak vb. gibi ilkeler olduğunu belirtmektedir. Yine Bilmen'in belirlediği yaklaşık 79 tane etik maksim vardır; bunlardan bazıları şunlardır; adalet, af, ahd, aşk, ayıpları örtmek, azim, beşaret, dostluk, edep, emniyet, fazilet gibi şeylerdir.

Sonuç olarak yazara göre, Rönesans'la beraber başlayan süreçte Batı'da seküler bir hayat ve dinden kopuşlar meydana gelmiştir. Batının ahlak anlayışı fayda ahlakına ve haz ahlakına dönüşmüştür. Ömer Nasuhi Bilmen bu ahlaka itiraz etmiştir. Faydacılık bireyselliği doğuruyor insanların birbirine fedakârlık yapmasını engelliyor insanların arasındaki merhameti ortadan kaldırıyor neticede insanın güvenceye almaya çalışan bir varlıktır. İşte dini ahlak insana fedakâr olmayı, toplumsallığı korumak için faydacılıktan uzak durmayı öğretmiştir. Ömer Nasuhi Bilmen biz Avrupalılaştıkça kavramları da ithal ettik demektedir. Yazara göre, bir toplumda düzeni sağlayan üç tane temel kurum vardır bunlardan biri din, diğeri hukuk, öteki ise ahlaktır, bunlar birbirinden ayrılmaz parçalar gibidir, biri olmayınca diğeri yarım kalır. Bilmen, huzuru ve mutluluğu sağlamaya çalışan genel din olgusunu savunur ve İslam'ı referans alır, İslam'ın olmadığı yerlerde isediğeri dinleri esas alır. Yazar Bilmen'in ifade ettiği şu hususu özellikle vurgulamaktadır: Ahlak, toplumların medenileşmesinde ve olgunlaşmasında ilk sırayı alan etmenlerden biridir. O, tarihe bakıldığında milletlerin en mutlu ve birlikli oldukları zamanların ahlaki kurallara uydukları dönemler, mutsuz oldukları dönemlerin ahlaktan uzaklaştıkları dönemler olduğunu söylemektedir.